

Галина ЧУБА

СТРУКТУРНО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УЧИТЕЛЬНИХ ЄВАНГЕЛІЙ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI - XVII СТ.

Учительні Євангелія (далі УЄ) — збірники проповідей на євангельські читання — цікава, а водночас малознана сторінка в історії українського проповідництва ранньомодерної доби, що «загубилася» між творами давньоруських майстрів слова та проповідницьким мистецтвом епохи бароко. З'явившись у кінці XVI ст. у відповідь на складні суспільні процеси (кризу всередині православної церкви, ширення на українських землях ідей протестантизму), ці, на перший погляд грубуваті, стилістично убогі проповіді «для люду», надовго пережили свій час, залишаючись у вжитку серед парафіяльних священників протягом усього XVII, XVIII, а іноді до середини XIX ст.

Про особливу популярність УЄ в другій половині XVI — у першій половині XVII ст. серед їх сучасників свідчать реєстри тогочасних бібліотек. Наприклад, у церкві Успіння Богородиці у Львові у 1579 році серед п'ятдесяти дев'яти книг було чотири УЄ [5: 56]. Значне число рукописних копій УЄ збереглося до сьогодення. У бібліотеках України, Польщі, Росії, Угорщини вдалося виявити їх понад сто. Це значне число, зваживши, зокрема, той факт, що УЄ були книгами популярного характеру, а такі, як відомо, мали найменші шанси зберегтися.

У чому секрет надзвичайної популярності УЄ серед читачів? Причину цього, як нам видається, слід вбачати у створенні їх авторами нової моделі проповіді, призначеної для «простого» адресата. І хоча тип проповіді «для люду» існував уже в часи Київської Русі [3: 26], проте саме автори другої половини XVI ст. розвинули її в окремий напрям проповідницької творчості, випрацюючи засади формальної та стилістичної організації такого тексту. Як влучно зазначав Ю.Яворський, «...оповиті високим та містичним авторитетом Святого Письма, а водночас повністю витримані в улюбленому проникливому стилі народних побутових оповідань і легенд, із цілою низкою живих, реалістичних порівнянь та образів, написані зі справді народною простотою та незграбністю, а часом навіть із наївною грубуватістю, ці оповідно-повчальні перекази (УЄ — Г.Ч.), без сумніву, справляли на своїх простих і невибагливих слухачів незрівнянно більше і живіше враження, ніж мудровані, сухі переклади та цитати із біблійних книг» [9: 17-18].

За зразок авторам УЄ служили частково твори протестантських авторів — домашні постили («Hauspostille»), які із середини XVI ст.

почали з'являтися друком в осередках та регіонах, охоплених впливом реформації. Протестантські автори створювали свої твори на нових засадах, а саме, проповідь у їхній інтерпретації повинна бути зрозумілою для найширшого кола слухачів, незважаючи на різниці в їх освіті, особливості соціального, психологічного, культурного характеру, тобто звертатися до люду у найшляхетнішому значенні цього слова [12: 61]. Зміна адресата проповіді відобразилася на організації тексту, що полягала у відмові авторів від риторичних оздоб та складного алегоричного викладу. «Протестантський проповідник, — зазначає М. Бжозовський, — не мусив дбати про мистецьку красу свого твору. Він повинен був лише зрозуміти біблійний текст, дізнатися про потреби вірних і словами зі Святого Письма відповісти на проблеми сучасності» [10: 364].

УЄ були своєрідним українським аналогом протестантських популярних постил (не заглиблюючись тут у проблему впливу протестантизму на формування цього жанру проповідницької літератури, зазначимо що УЄ, хоча й виявляють багато спільного з європейськими зразками, залишаються однак оригінальними українськими творами). Функціональне призначення своїх творів автори УЄ окреслюють уже в заголовку «**поученія избран(н)а ѿ с̄тго еѵ(г)ліа и ѿ многи(х) бж(с)твн(х) писаній глемаа ѿ архіереа и(з) оустъ вѣ всакоуж не(д)лю на поученіе хр(с)тоимениты(м) люде(м) или прочитаема**» [4: 39]. Таким чином, проповіді у цих збірниках були призначені для виголошення або навіть прочитання парафіяльними священниками під час недільних богослужінь. Якщо ж взяти до уваги, що більшість УЄ містила також повчання у святкові дні та «тематичні»: з приводу смерті вірного, з нагоди одруження, освячення церкви тощо, то стає зрозумілим, що їх автори уклали для парафіяльних священників своєрідний корпус проповідей у всі найважливіші богослужіння року. У заголовку окреслено також адресата цих творів: ним були парафіяни будь-якої церкви, які збиралися щотижня на богослужіння, тобто широкі посполиті верстви населення, в більшості своїй люди неосвічені, представники нищих суспільних верств — селяни, ремісники тощо.

Орієнтація авторів УЄ на масового, широко окресленого адресата (слухача) зумовила «посполитизацію» тексту, що виявилася у відході авторів від складних схоластичних доказів та вигадливих літературних прийомів на користь приступного пояснення євангельського уривку, нескладного, але конкретного повчання. Обниження художності аналізованих текстів особливо помітне при порівнянні їх із проповідницької спадщиною попередніх століть, зокрема творами, написаними стилем «плетіння словес», у яких формальній стороні приділялася особлива увага. Тематика, структура, спосіб викладу та мовностилістична організація тексту в УЄ була підпорядкована не естетичним смакам автора, літературним канонам чи художнім

концепціям, а релігійно-естетичним потребам та перцептивним можливостям адресата.

Завданням пропонованої статті є окреслити особливості структурної організації проповіді та головні мовностилістичні прийоми, до яких вдавалися автори УЄ, з одного боку, беручи до уваги характер адресата, а з іншого, – реалізуючи свої головні комунікативні цілі – вплинути на його переконання, погляди і поведінку. Об'єктом дослідження стали проповіді перемишльської редакції УЄ [8: 86-89]. Текст її, як досі вдалося встановити, містять п'ятнадцять рукописних копій УЄ, зокрема й Скотарське УЄ 1588 року. Це одна із найстаріших її точно датованих копій, що дійшла до нас практично повністю. Пам'ятка зберігається у Національній бібліотеці ім.Сечені в Будапешті. Рукопис став доступний завдяки виданню 1997 року, здійсненому угорським славістом М.Кочішем [4], із Передмовою В.Німчука [4: 5-17]. Усі цитати подаватимемо далі за цим виданням. Водночас треба зазначити, що структурно-стилістичні особливості аналізованих текстів значною мірою є характерними і для інших редакцій УЄ, оскільки усі вони репрезентують один напрям проповідництва — «проповіді для люду».

Структура проповідей перемишльської редакції УЄ досить одноманітна. Автори ґрунтують свої повчання на греко-слов'янських зразках. Проповіді УЄ мають екзегемно-повчальний зміст, опертий у першу чергу на біблійному тексті. «Завдання казань, що містилися в Учительних Євангеліях, — слушно зауважує І.Чепіга, — було те саме, що й у давньоруській проповіді: розтлумачувати прихожанам поняття та приписи християнського віровчення і повчати їх у дусі церковної моралі» [6:42]. До одного євангельського уривка, текст якого у більшості списків переує проповіді, в УЄ вміщено одне повчання.

Проповіді не мають виразного поділу на частини, хоча структурні складові тексту досить легко вирізнити. Початкова частина проповіді має повчально-моралізаторський характер, у них автори розважають над християнськими чеснотами, засадами християнської моралі, нормами християнської поведінки тощо. Далі автори переходять до тлумачення відповідного євангельського уривка, що найчастіше має характер драматизованого переказу біблійного тексту із коментарями, поясненнями, авторськими відступами. У заключній частині проповіді автори зосереджуються на конкретних настановах щодо реалізації на практиці тих моральних засад, про які йшлося у попередніх частинах повчання.

Усі частини проповіді в УЄ мають виразні делімітаційні сигнали. Делімітаторами виступають елементи текстової рами – сигнали початку: **Глшани естє наими(л)шій хр(с)тіанє чиггана с'тон ел(г)лін прислоухантє(ж)са вклатоу д'ховьномоу (40), Прислоухан же са наимилшій хрестіанскій ч'лче вклатоу н науки н(з) с'тто ел(г)ліа (89) і под.** — та кінця тексту, функцію яких виконують доксологічні

формули (ухвалення Бога, єдиного в Святій Трійці), сигнали зміни тематичної площини, як-от, **Глагоухан же о постѣ** (143), **Але прїдоу до исторїи того расслабленнаго чїлка** (175) тощо, тематичного розчленування тексту: **Имѣти боудете с тои е҃(г)лїи двож змѣнкж една ш стоу(д)ни а дроугаа о женѣ самаранцѣ** (183) і под. Всі вони мають характер метатекстовий, є «текстом про текст» [11:223], своєрідним коментарем до основного тексту, його «жаркасом». Метатекстові елементи у проповідях УЄ сприяли вирізненню окремих його частин, послідовному переходу до наступної, логічному розгортанню думки, об'єднували текст у цілість, і таким чином, полегшували адресатові сприйняття тексту, організовували його інтелектуальну діяльність.

Головною структурно-стилістичною рисою проповідей УЄ, що сприяла нав'язуванню близького адресанта (мовця) з його адресатом, був діалогічний характер текстів. Діалог як прототип побутової розмови був найближчою до мовного досвіду простого слухача формою комунікативної ситуації. Діалогічна форма організації тексту створювала враження безпосереднього контакту проповідника з вірними, водночас залишалася підпорядкована монологіві автора — головній організаційній структурі тексту.

Діалогічний характер мають цитовані фрагменти Святого Письма, які автори наводять для підтвердження своїх тверджень. Така форма аргументації надає їм характеру безпосередньої презентації дійсності:

Поне(ж) повидѣ(л) са(м) с̃нь б̃жїи. о че(м) свѣ(д)чи(т) е҃(г)листъ іѡа(н) гды рачи(л) его ст҃гаа мл(с)ть приходити на о҃крнжована.

[–] **О҃учници мои прошѣ ва(с) абысте любили єдинь дроугото. видите и(ж) мене прѣше ва(с) възненавидѣли** (74) (в оригіналі наведена цитата Святого Письма — це фрагмент монологу, пор. Йо.52, 17-18).

Форму діалогу набирають також своєрідні розважання мовця та адресата над спірними питаннями:

Посмотрн чїлче са(м) на себе, чо(м) не ходишь наго [?] мовишь иж сромота. а сромота чо(м)[?] А та(к) гды адам и еѡа были в рани тоу(ж) скоро згрѣшили нагими са стали и(ж) сорогѣлиса себе. сромота те(ж) є(с) грѣ(х) (110),

а також полеміка проповідника з іновірцями — протестати. Наприклад:

Мовишь та(к) ю(ж) а не имаж грѣха. бо с̃нь в̃жїи за мене трѣпѣ(л). а а шго хочоу боудоу чиниль ю(ж) не боудоу в пеклѣ. а (з)влаца лютрове мовл(т) (107).

Такий діалог має на меті заперечити аргументи співрозмовника ще до того, як вони будуть сформульовані в дійсності, випередити можливого ідеологічного супротивника, завдяки чому його твердження не знайдуть

підтримки у адресата.

Діалогічності проповідей УЄ сприяють також антиципаційні питання¹, що створюють враження прямого контакту автора (проповідника) з його адресатом (вірними).

[–] **А што на(м) тоє значило** [?]

[–] **Пи(ч) иншого едно га(к) ш то(м) пр(о)ркь данн(л) пр(о)рковаль** (143);

[–] **Иж(ж) что вчини(л) то(т) расслабленни** [?]

[–] **Ишо(л) промє(ж)коу наро(д) лю(д)скын и мовн(л)** (178) тощо.

Таке питання формулює мовець, проте слухач ідентифікує його як своє, а тому очікує відповіді і, таким чином, мимоволі втягується у ситуацію діалогу. Цей прийом використовується в проповідях УЄ для увипукнення певних фрагментів тексту, а також як імпульс, що сприяє загальному збудженню уваги та зацікавлення слухача.

На механізмах діалогу побудовані також риторичні запитання, які містять ключові сентенції, висновки або аргументи авторів проповідей. За їх допомогою автор підкреслює опорні синтети висловлюваного, водночас з погляду експресивного наповнення вони набагато сильніші, ніж аналогічні стверджувальні конструкції: **А хочеш ли въ цр(с)твѣ нб(с)но(м) бти** [?] (102).

Конструювання діалогічності у проповідях УЄ здійснюється за допомогою морфологічних, лексичних та синтаксичних засобів. Враження особистого контакту автора з його адресатом створюють відповідні дієслівні форми – другої особи однини, першої та другої особи множини,² щоправда, різні за своєю прагматичною вартістю та персвазієм² зрядом, а також відповідні особові займенники:

Видишь што мовн(т) [...] Памятаи и(ж) ти смрѣ(т) грѣ(х) оуказоучеть [...] а слышишь мовн(т) црѣ дв(д)ѣ (110), **а не паматает(м) гак на(с) писмо вчи(т) пре(з) моисеа** [?] (165) **Ѡложѣте брата Ѡ себе вшигкѣ злостѣ и нечистостѣ. покороу приимѣте и заповѣ(д) бѣжа до его стои мл(с)ти** (75) тощо.

Важливим засобом створення діалогічності у проповідях УЄ виступають звертання, різні з погляду їх формальної організації та емоційного забарвлення. Лише зрідка вони нейтральні, як наприклад,

¹ риторична фігура, що полягає у формулюванні запитання для того, щоб відразу дати відповідь на нього [1: 22]

² від лат. *persuadere* — намовляти, переконувати, радити, заохочувати, пояснювати, заспокоювати, зачаровувати та ін. Під *персвазією* прийнято розуміти синтез різних складових мовленнєвої діяльності, (інтелектуальних, моральних, емоційних), що мають на меті схилити адресата до прийняття представлених мовцем тверджень [13: 28-31].

члче хр(с)тіаньскій члче, найчастіше ж емоційно наповнені і мають піднесено-ліричний характер: **братѣ, братѣ мильн, сыноу мильн, найми(л)ша братїа, наймилиий хр(с)тіане** тощо. Вживання такого типу звертань дозволяло авторам створити враження симетричних, рівноправних (звичайно, тільки позірно) стосунків між учасниками інтеракції.

Діалогічна організація тексту в проповідях УЄ, без сумніву, була зумовлена особливостями слухацької аудиторії. Як твердять сучасні дослідники, діалогізація монологічного тексту в ситуації т.зв. популярного адресата є обов'язковою, оскільки створена за її допомогою атмосфера повноцінного двостороннього контакту сприяє активізації мисленнєвої та почуттєво-емоційної діяльності аудиторії, допомагає утримати у напруженні увагу слухачів, полегшує сприймання тексту, робить його доступним та цікавим [14: 120-121].

Головне завдання, яке ставили перед собою автори УЄ, була популяризація біблійного тексту, пояснення його складного символічного змісту. Досягненню цієї мети сприяло використання відповідних стилістичних прийомів, які, з одного боку, відзначалися простотою, а з іншого, — сильним персвазійним зарядом. Найчастіше автори УЄ вдавалися до пояснень, цитувань, розважань на основі аналогії. Ці прийоми в проповідях УЄ виступають водночас як достосована до інтелектуальних можливостей слухачів форма екзегези Святого Письма.

Найпростішим засобом пояснення біблійного тексту, що водночас найчастіше зустрічається у проповідях УЄ, є тлумачення символічного змісту окремих слів або фрагментів: **ав южь болше не лежа(л) на то(м) ложж ое(с) в то(м) грѣхоу** (255), **роскозоуе(т) ти до двороу то е(с) до цркве с̄тон приходити** (85), **провадни его те(ж) зацныи люде стелючи удѣна свое по дорозѣ по(д) ноги его тое(с) знимали и(з) себе старыи звычан недовѣрства своего** (136) і под. Дотримуючись засад популяризації, автори вводили у тексти проповідей глоси, що містили переклад окремих слів, в основному іншомовного походження, або церковнослов'янців: **анафема да боуде(т) тое(ст) по грецки а по роуски нехан прокла(т) вжде(т)** (94), **источник албо колода(з)**, далі у цьому ж уривку **стоудня, криница** (183).

Складнішою формою аргументації в проповідях УЄ виступають цитування з Біблії, причому не лише з Євангелія. На доказ своїх тверджень автори УЄ наводять також уривки зі Старого Заповіту, Апостола та Псалмів. Щодо їх кількості І.Огієнко зауважував: «Коли б ці цитати звести докупи, то ми мали б значну частину Біблії в перекладі на живу українську мову ще з XVI ст.» [2: 91].

Функцію «оземлення» біблійного тексту, наближення його до слухача виконують розважання через аналогію, що полягають на зіставленні явищ, предметів, ситуацій, подій, згаданих у Біблії, із реаліями щоденного життя,

пошуку в них подібностей:

Вода пох^од^т(т) с^ь н^ь в^ьс^ь. и ж^ив^ляє^(т). и нап^ал^яє^(т). єд^на^(к) є^(с) вид^ен^іє^(м). ал^е д^ѣв^ѣст^воує^(т) и раз^ли^(ч)но ш^мыває^(т). б^ѣли^(т). ч^рь^ни^(т). оч^ищає^(т). о^усоложає^(т). и го^(р)чи^(т). Та^(к)же и б^ж(с)т^вныи д^ѣх^ь. с^ь н^ь в^ьс^ь с^ход^и(т). ж^ив^ляє^(т) д^ѣш^а. єд^н(н) бо^удо^учи. и на раз^ли^(ч)ныи д^ѣв^ѣст^ва ра^(з)д^ѣл^яє^(т) бл^г(д)т^ь и сил^оу (186).

Найчастіше таке приписування рис одного предмета іншому має суб'єктивний характер, проте кінцеві висновки його, переважно сформульовані як апель-звертання до адресата, відзначаються значним перефазійним зарядом.

Н^ѣ ш^то в^чини^(л) т^о(т) р^ас^ла^бл^ен^ни [?] И^шо^(л) пр^ом^ѣ(ж)ко^у нар^о(д) лю^(д)ск^іи и м^ови^(л) и^(ж) т^ои є^(с) іс^ь к^от^ори м^а с^ѣт^вори^(л) ц^ѣл^а к^от^ори м^а о^узд^орови^(л). Та^(к)же и м^на^им^ѣл^ьш^іи х^р(с)т^іан^е г^ды на на^(с) г^ь б^ѣ ш^то т^ак^ов^оє до^по^уст^и(т) з^вол^ѣ своє с^ѣт^ои не нар^ѣк^аи^мо на г^ь а^ни на бл^н(ж)н^его своєго (179).

Пояснення символічного значення окремих слів, внутрішньотекстові глоси, автори УЄ впроваджували у проповідь за допомогою виразних метатекстових сигналів, якими виступали слова т^оє^(с), рідше а^бо, ал^бо, т^о з^нач^ит^ь (для пояснень та глос) або конструкцій типу ш^чє^(м) м^ови^(т) / пи^шє^(т) X, т^ак^ь м^ови^(т) / пи^шє^(т) X, ш^то м^ови^(т) X, т^ак^ь в^зн^аи^мо^ує^(т) X, г^дє м^ови^(т) г^ь пр^{ез} X (для цитат). Їх вживання у проповідях УЄ полегшувало слухачеві, недостатньо обізаному із текстом Святого Письма, а також не підготовленому до сприйняття складного кількарівневого тексту, ідентифікацію цих текстових одиниць. Із цього огляду цікавим видається спостереження Б. Видерки про те, що у текстах католицьких постил, призначених для освіченої аудиторії, метатекстових сигналів набагато менше, ніж у протестантських популярних постилах для «люду» [15: 52].

Аналізуючи мовностилістичні особливості проповідей УЄ не можна поминути такої характерної риси, як директивність, що була зумовлена намаганням авторів не лише вплинути на емоції та переконання своїх адресатів, але й на їх поведінку. Ця стилістична риса виявляється через виразно сформульовані, особливо в кінцевих частинах проповідей, накази і побажання, виражені найчастіше за допомогою імперативів, як у наведеному прикладі:

Ал^е пок^аи^мос^я з^лост^іи сво^(х)и сп^ов^ѣдан^іє^(м) и сл^ѣз^ами ли^ца о^умы^(н)и^(м) в^ѣз^(д)ы х^ан^іє^мь и м^ил^ост^ын^ѣж^ни^(х) на^ко^(р)ми и в^є(з)д^омов^н(х) в^до^мы сво^(а) о^увед^и на^гл^а в^дѣ^ни^мо не^мо^(ц)н^(х) на^вѣ^ди^(м) и по^моз^ѣ(м) в^тє^мни^ци с^ѣд^аци^(м) и в^вав^ьм^о по^доро^жни^х пр^ійм^ѣ(м) ар^хіє^рє^в(м) и є^п(с)п^о(м) и с^цє^нни^ко^(м) и д^ѣх^ов^(н)и о^уч^ит^ел^є(м) по^дав^аи^мо и^(м) п^от^рє^бн^аа (70).

Найбільш характерною з морфологічного боку формою імперативів,

що відображає відношення *адресант (проповідник) — адресат (вірні)*, є форма другої особи однини або множини, проте автори УЄ часто використовують форми *pluralis homileticus*, які несуть додаткове персвазійне навантаження, оскільки у сприйнятті адресата проповідник теж огорнений персвазією (*ми*, тобто *я + ви*), а це сприяло нав'язанню безпосередньо контакту зі слухачами, створювало атмосферу солідарності та єдності з ними [7:452].

Засобом директивності у проповідях УЄ часто виступають модальні конструкції зі словами *мати*, *мусити*, що виражають примус, повинність, а тому за силою впливу є близькими до імперативів, а також «м'якші» за своїм прагматичним навантаженням конструкції з **потреба**, **винень**, **подобаєть**:

Але мы маємо мѣти бо(л)шоуѣ надѣѣ в не(м) [в Бозі — Г.Ч.] (241), моу(ш) в то(м) памѣтати и остерегати(с) грѣха (177), тоу(т) потреба розоумети иѣж (166), та(к)же и мы винны братѣ поч(с)ть вырѣжати его стѣн мл(с)ти (205), а которын ѿлоуцаѣ(т) ѿ любви бѣѣ ты(х) ненавидѣти подобаетъ (226).

Слід звернути увагу на семантичний аспект вжитих в УЄ директивних форм. Вони позначають переважно конкретні дії, характер поведінки, що виникають з релігійних та етичних норм християнства, і відображають намагання автора наблизити слухачам релігійні абстракти, переклавши їх на мову конкретів. Вживання у проповідях УЄ директивних форм із таким значенням було зумовлене популярним характером цієї літератури. Як зауважує Б.Видерка, характер директивності та її насиченість у проповідницьких творах залежать від психо- та соціолінгвістичних чинників [15: 159]. За спостереженням вченого, у католицьких постилах, призначених для освічених читачів із вищих суспільних верств, перевага надається моделюванню поглядів та позицій адресата, залишаючи «проектування» вчинків на його розсуд. Директивні форми у цих творах вживаються набагато рідше, ніж в постилах популярного характеру, а вжиті характеризуються значним ступенем узагальнення, метафоризації або абстракції, пов'язаної з духовним та релігійним життям [15: 159].

Представлені вище зауваження щодо текстової організації та добору мовних засобів у проповідях УЄ, звичайно, не вичерпують усіх стилістичних особливостей цих творів, ми намагалися звернути увагу тільки на найбільш характерні. Проте навіть запропонований аналіз показує, що їх добір у цих творах не був випадковим і зумовлювався перцептивними можливостями адресата, представника нижчих суспільних верств. Обмежений репертуар стилістичних засобів, до певної міри стилістична одноманітність значно полегшували йому сприйняття тексту. Для проповідей УЄ, зокрема, характерні проста, але чітка побудова тексту з виразними делімітаційними сигналами, насиченість засобами

персвазійного впливу та директивність, за допомогою яких автори здійснювали різнорівневий вплив на адресата: від намагання переконати його у правильності представлених поглядів, через акцептацію проголошених тверджень, аж до прийняття визначених норм поведінки, — значне число метатекстових елементів, що полегшувало слухачеві сприйняття кількарізневого тексту, діалогічність оповіді, характерні способи екзегези Святого Письма.

Таким чином, низький художній рівень проповідей УЄ (що до цього часу, як нам видається, було головною причиною малого зацікавлення цими творами з боку науковців) треба розглядати не як недолік цих пам'яток, а як їх характерну ознаку, зумовлену комунікативними замірами авторів в умовах «простого» адресата. Беручи до уваги кількість збережених УЄ та їх популярність серед читачів протягом кількох століть, ці пам'ятки можна вважати віддзеркаленням одного із напрямків проповідництва, що особливо активно розвинулося в другій половині XVI - у XVII ст. — проповіді «для люду», а особливості структурно-стилістичної організації тексту в них вважати визначальними для цього типу проповідництва в цілому.

1. Куньч З. Риторичний словник. — Львів, 1997.
2. Огієнко І. Причини до повстання перших перекладів Письма Святого на українську мову. // Дніпро: Календар-альманах на 1923 рік — Львів, 1923.
3. Перші українські проповідники і їх твори. — Рим: в-во Українського католицького університету ім. Климента Папи, 1973.
4. Скотарське Учительне Євангеліє — український гоміляр 1588 року. Текст рукопису підготував і видав М.Кочіш. — Сомбатгей, 1997.
5. Фрис В. Рукописна книга в бібліотечі Ставропігійського братства // Успенське братство і його роль в українському національно-культурному відродженні. — Львів, 1996. — С. 55 - 60.
6. Чепіга І.П. Учительні Євангелія як жанр ораторсько-проповідницького письменства. // Мовознавство. — 1995. — № 6. — С. 39-46.
7. Чуба Г.В. Мовні засоби впливу на читача в українських Учительних Євангеліях кінця XVI ст. // Християнство і українська мова. Матеріали наукової конференції, Київ 5-6 жовтня 2000 р. — Львів, 2000. — С. 450-454.
8. Чуба Г.В. Текстологическая классификация украинских учительных Евангелий второй половины XVI века // Славяноведение. — 2002. — № 2. — С.82 - 96.
9. Яворский Ю.А. Ветхозаветные библейские сказания в карпаторусской церковно-учительной обработке конца XVI века. — Ужгород-Прага, 1927.
10. Brzozowski M. Teoria kaznodziejstwa (wiek XVI — XVIII). // Dzieje teologii katolickiej w Polsce. — T. 2, cz. I. — Lublin, 1975. — S. 361-428.
11. Depta K. Struktura narracji mówionej. // Język Polski — LXXVIII. — № 3-4. — S. 223-230.
12. Korolko M., Między retoryką a teologią. O kunszcie estetycznym staropolskich kazań (rekonesans). // Proza polska w kregu religijnych unspracji. — Lublin, 1993. — S. 41-71.
13. Korolko M. Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny. — Warszawa, 1990.
14. Siwek G. Przepowiadac skuteczniej. Elementy retoryki kaznodziejkiej. — Kraków, 1992.
15. Wyderka B. Cechy składowo-stylistyczne siedemnastowiecznej prozy publicystycznej. Pismnictwo slaskie na tle ogólnopolskim. — Opole, 1990.